

Svava Riesto og
Karen Marie Odgaard Bredegaard

Om gyldigheten av et estetikkbegrep i arkitekturen

Hva innebærer det for arkitekturen at vi er en kropp, og at det alltid vil være med den vi inntar verden?

«Som mennesker utmåler vi verden og dermed arkitekturens rom med kroppens væren-i-verden,» skriver Svava Riesto og Karen Marie Odgaard Bredegaard. Med fokus på filosofen Maurice Merleau-Pontys kroppsfilosofi etablerer de et ståsted for kroppsfilosofi hvor kroppens forhold til lys, farge og materialer står i fokus for arkitekturen.

Det har vært spennende å følge diskusjonen om estetikkbegrepet i Byggekunst. Hva menes egentlig med dette i noen sammenhenger utvannete begrepet? Arnfinn Bø-Rygg beskriver i sin kommentar i BK nr. 5–2004 den filosofiske «dybde-estetisering», som refererer til den opprinnelige betydningen av det greske ordet *aisthesis*, altså «sanseskunnskap». Forstått slik er estetikkbegrepet ikke knyttet til (kulturelt) bestemte skjønnhetsidealer, men handler om våre muligheter for erkjennelse i verden gjennom kroppen. Artikkelene nedenfor er en utdypning av noen aspekter innenfor en slik tenkning, som er særlig relevante for utformingen av våre fysiske omgivelser. Selv om estetikkbegrepet har båret mange masker underveis, kan det via fenomenologien nemlig støttes og framheves i betydningen *sansning*. I det følgende vil vi utdype et sansesavhengig estetikkbegrep med utgangspunkt i noen av den franske filosofen Maurice Merleau-Pontys tekster. Som en av fenomenologiens grunnleggere har han bidratt til en forståelse av estetikken som er hinsides hverdagens smaksdommer. For Merleau-Ponty er estetikk snarere et spørsmål om erkjennelse gjennom en kroppsliggjøring av verden.

Estetisk sansning er uunnværlig i forståelsen av arkitektur. Setter man det på spissen, kan man si at hvis det ikke er mulig å tilby sanselige opplevelser eller relatere rom til kroppen, kan arkitektene kaste inn håndkleet og la kommersielle og tekniske hensyn være de eneste bestemmende for bygg- og byutviklingen. I en tid da det snakkes mye om *branding* og om «å sette byer på verdenskartet», er det viktig å minne om at arkitekturen skapes i det øyeblikk et menneske trer inn i rommet. Selvfølgelig vil et slikt møte på ett nivå alltid være preget av både menneskets og rommets kulturelle bakgrunn. Men på et annet nivå som er like viktig for opplevelsen, har vi det umiddelbare kroppslige møtet.

I europeisk arkitekturhistorie har rommet blitt forstått som avgrensning, men også som noe som skapes i spenningsfeltet mellom arkitekturen og kroppen. Helt tilbake til den klassiske greske perioden, som lenge har blitt beskyldt for manglende oppmerksomhet på rom, kan man se at interaksjonen mellom menneske og miljø har vært avgjørende for planleggingen. Slik er for eksempel Athens Akropolis ikke organisert etter overordnede geometriske lover, men som et suksessivt forløp som scenisk avslører de enkelte bygningene for prosjonsdeltakerne. Rommet på Akropolis skapes når mennesket trer inn i helligdommen. Blikket er bestemmende for opplevelsen og dominerer i dette tilfellet over andre sanser.

I tråd med den arkitekturteoretiske tradisjonen i vesten kan rom forstås som noe som avgrenses og begrenses ved hjelp av et sammenhengende fysisk sjikt; men også som noe som oppstår i spenningsfeltet mellom arkitekturen og brukeren. Det siste innebærer en aktivisering av sansene, dvs. av kroppen. Gjennom historien har arkitekter vært mer eller mindre fokusert på denne sanseraktiveringen, og de har mer eller mindre bevisst integrert den i sine arbeider.

Sansinntrykk kan ikke konkretiseres som vitenskapelige størrelser, og betegnes derfor ofte som umålelige aspekter. De har naturligvis stor betydning for opplevelsen av kunst og arkitektur, noe som avtegner seg i måten disse fagene blir formidlet på. Siden tidlig på 1970-tallet har for eksempel museumsformidlingen gjort bruk av såkalte sansutstillinger, som bekrefter kroppslige opplevelser som grunnleggende for romforståelsen. Arkitektene selv har alltid mer eller mindre tatt høyde for sansning, bl.a. ved å arbeide med overflatekvaliteter, forskjellige lysvirkninger, skalaforhold og nivåforskjeller i landskapsformen.

Arkitekturteoretikerne, både i og utenom fenomenologien, har også lenge tatt utgangspunkt i at arkitektur forholder seg til kroppen. Det ser vi bl.a. hos den tyske arkitekturhistorikeren August Schmarsow, som allerede i 1894 sa at vi ikke kan forstå rom uavhengig av men-

neskekroppen. Vi opplever rom gjennom å bevege oss, eller forestille oss at vi gjør det mens vi betrakter med øynene. Han viste hvordan språket beskriver rommet som noe som «brer seg ut», «strekker seg fra et punkt til et annet» og har en «retning». Disse uttrykkene avslører hvordan vi overfører vår egen evne til å bevege oss til det stillestående rommet. Schmarsow mente at romdannelsen var arkitekturens hovedformål og kalte selve faget *Raumkunst*. Siden et bygget rom er menneskeskapt, mente han at det ikke kan skilles fra subjektet, hverken fra det skapende (arkitekten) eller det persiperende (brukeren).

MERLEAU-PONTYS ESTETIKK

Ved begynnelsen av 1800-tallet stikker fenomenologiens grunnlegger Edmund Husserl ut den retningen som senere følges av blant annet Maurice Merleau-Ponty. Hos Husserl står undersøkelsen av bevisstheten i fokus, mens Merleau-Ponty stiller skarpt på kroppen. Merleau-Ponty er en representant for den eksistensiell-fenomenologiske retningen, som undersøker kroppens rettethet mot verden. Christian Norberg-Schulz, som har vært mange arkitekters inngangsport til fenomenologien, var mer opptatt av den heideggeriske besjefliggjøring med identitet. For ham sto spørsmålet om *mening* i møtet mellom mennesket og omgivelsene (den menneskeskapt, eller uberørt natur) i fokus. I doktoravhandlingen *Intensjoner i Arkitekturen* og andre tidlige tekster er Norberg-Schulz meget opptatt av persepsjon. Men her støtter han seg mer til psykologenes eksperimentelt oppnådde viten enn til fenomenologiens forankring i kroppens sansesystem som inngangen til verden.

Kan vi med fenomenologene peke på noe som kan rettferdiggjøre at arkitekter tar utgangspunkt i kroppens persepsjoner? Ifølge Merleau-Ponty er det med kroppen og sansene at vi som mennesker forankres i verden. Gjennom sansene forstår vi verden på et kroppslig prerefleksivt nivå, som Merleau-Ponty antyder går forut for refleksjonen og er i vekselvirkning med den. Som mennesker utmåler vi verden og dermed også arkitekturens rom ved kroppens væren-i-verden. Merleau-Ponty hevder mennesket som et handlende og kroppsliggjort subjekt – «jeg kan» – i oppgjøret med det kartesiansk funderte dikotomiske «jeg tenker».

Med Merleau-Ponty kan vi hevde at estetikk er et kroppslig/sanselig relatert begrep. Den fenomenologiske reduksjonen kan brukes til en undersøkelse av hvordan vi som aktiv, handlende og sansende kropp konstituerer estetiske objekter. Arkitekturen, enten den vil det eller ei, møter nødvendigvis alltid kroppene våre og sansesystemet vårt.

Arkitektur er ikke privat og har sjelden karakter av korte happenings. Arkitektur og byrom angår alle. Det neste spørsmålet vi må stille til Merleau-Pontys fenomenologi, blir derfor: Kan den gi oss en antydning av noe som kan begrunne en fellesmenneskelig opplevelse? Den som leser Merleau-Ponty, vil før eller senere støte på begrepet *intersubjektivitet*. Med det henviser han til en grunnleggende fellesmenneskelighet. Begrunnelsen for denne er at vi alle er mennesker med mer eller mindre like kropp, og det er gjennom kroppen at vi har en umiddelbar tilgang til verden.

«Jeg iagttager en ubevægelig sovende mand, som pludselig vågner. Han åpner øynene og rækker ud efter sin hat, der er faldet ned ved siden af ham, og tager den på for at beskytte sig mod solens lys. Det, som endeligt overbeviser mig om, at min sol også er hans, at han ser den og mærker den, ligesom jeg gør, og at vi virkelig er to, der perciperer verden, er netop det samme, som først forhindrer mig i at tænke den anden: nemlig at hans krop udgør en af mine genstande, at den er en af dem og optræder i min verden.» (Maurice Merleau-Ponty,

FOTO: HERSCHMIDT, MENNET PÅ BAKEN TILTALTE: MERLEAU-PONTY, EDWARDS LIGNER, 1948-1950.

MAURICE MERLEAU-PONTY (1908–1961)
Fransk filosof. Fokuserer på menneskets væren i verden. I sin videnskapsfilosofi forståelsen av kroppens betydning i denne sammenheng. Merleau-Ponty kritiserer i sine tekster forståelsen av det levde rom som tredimensjonal, homogent rom. For ham er kroppens møte med verden utgangspunktet for persepsjon og romlige opplevelser.

MARTIN HEIDEGGER (1889–1976)
Tysk filosof. Student av Husserl. En av de sentrale figurer innenfor fenomenologien. Videnskapsfilosofi, fenomenologi og poesi. Forståelse av verden. Merleau-Ponty er en viktig figur på fenomenologisk område, spesielt som menneskets væren i by og landskapsform.

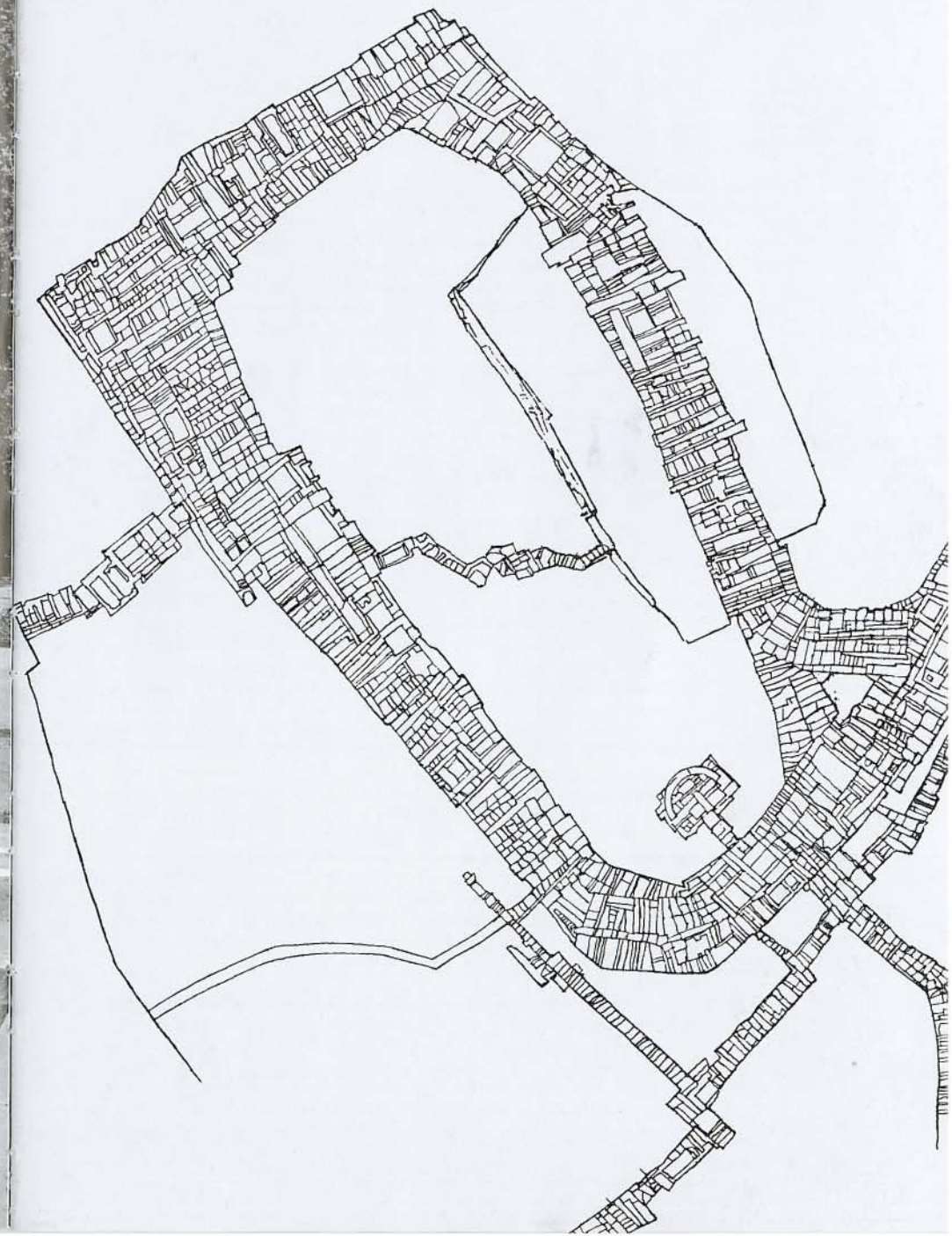
EDMUND HUSSERL (1859–1938)
Tysk filosof. Han viser seg på som grunnleggeren av fenomenologien. Han utvikler et begrep for den transcendentale fenomenologi. Opererer med et rombegrep knyttet til menneskets væren i verdensrommet, med fokus på intersubjektive opplevelser som utgangspunkt for objekter.

Akropolis. Prikket linje indikerer veien gjennom Propyleene til Parthenons østfasade.

FRANÇOIS D. CHING, ARCHITECTURE – FORM, SPACE AND ORDER, VAN NOSTRAND REINHOLD 1996

AUGUST SCHMAROW (1853–1936)
Tysk kunsthistoriker. Spesialist på renesansen, særlig nordrenessansens arkitektur og kunst. I sine tekster legger han vekt på betraktersens kroppslige bevegelser og tidlige i forhold til kunst og arkitektur. Han er en av de første som forer sansesensitivitet som begrep i arkitektur. Hans forståelse av rom og landskapsform som sentrale begrep i arkitekturen.

Foregående side:
Dimitris Pikionis (1887–1986): Akropolis, Athen.
I 1951–57 utformet Pikionis landskapet rundt Akropolis og
Pilopappou-høyden.
S. 42: Akropolis med Parthenon-tempelet og gangveiene
nedenfor.
S. 43: Detaljplan, gangvei i området like nedenfor
Akropolis.
FOTO: HELENE BINET, FRA AA FILES NR. 20, AUTUMN 1990, S. 57 OG 59

Om sprogets fenomenologi, udvalgte tekster, Moderne tænkere, Kbh. 1999, p. 40.)

Her er det altså ikke snakk om en bakenforliggende orden som vi kan anta som grunnlag for en objektiv sannhet. Intersubjektivitetsbegrepet er snarere en mulighet i argumentasjonen for at sansning kan betraktes som en gyldig estetisk komponent med menneskelig (kroppslig) fellesnevner, uten at det er behov for en transcendentale garantist. Kroppen er begrunnelsen for at vi har fellesmenneskelige opplevelser.

Det er et kroppslig faktum at alle mennesker kan føle, smake, lukte, høre og se. Alle mennesker har evnen til prerefleksiv erkjennelse i kraft av kroppen. Begrepsliggjørelsen vil ifølge Merleau-Ponty ikke være nødvendig for at vi kan bevege oss i verden, men nok til at vi kan handle i den. Med kroppen orienterer vi oss i verden, og vi orienterer verden med den.

Nå kunne man bli fristet til å tro at Merleau-Ponty gir kroppen forrang i forhold til fornuften og dermed bare lager en ny splittelse mellom fornuft og kropp. Men hans anliggende er *vekselvirkningen* mellom kroppen og bevisstheten, og *vekselvirkningen* mellom kroppen og verden, som jo er arkitektens anliggende. Det er ikke formen i seg selv som er interessant. Heller ikke den subjektive opplevelsen. Det interessante er forholdet mellom dem – det rommet som oppstår mellom kroppen og verden i en reversibel fluktuering.

ARKITEKTURESTETIKK

Som en reaksjon på postmodernistenes notoriske fokus på arkitektens tekstlige side, ble kroppens betydning i arkitekturen reaktualisert på slutten av 1980- og begynnelsen av 1990-tallet. I denne bølgen kan blant annet den finske arkitekten Juhani Pallasmaa innordnes. I artikkelen «An Architecture of the Seven Senses» fra 1994 etterlyser han detaljer som forholder seg til kroppen, materialer som eldes over tid og bevisst arbeid med skala. Han kritiserer samtiden for å demontere kroppens visdom, som springer ut av dens interaksjon med arkitekturen, til fordel for en arkitektur som primært henvender seg til øyet.

På den tiden Pallasmaas artikkel kom ut, brukte mange arkitekter fenomenologien som utgangspunkt for prosjekter. Mest eksplisitt er Steven Holls museum Kiasma i Helsinki, som låner navn fra et av Merleau-Pontys begreper. Ordet *kiasma*, og man kan si det samme om museets krysslignende grunnplan, henviser til mennesket som et vesen som på den ene side persiperer og på den annen side uttrykker seg. Ved å bruke et slikt teoretisk begrep i beskrivelsen av en institusjonsbygning, og samtidig avbilde forholdet i grunnplanen, viser Holl hvordan mange arkitekter – også etter postmodernismen – delvis er forankret i tekstens verden. I noen av museets trapper er det innsatt spor av menneskehender og -føtter i den våte betongen. Men også dette er et *bilde* av Merleau-Pontys beskrivelse av forholdet mellom menneske og arkitektur. Disse representasjonene klarer med andre ord ikke å trenge ned i det fenomenologien kalte det *prerefleksive nivå*.

Det gjør Holl derimot på andre og mer subtile måter i den samme bygningen. Romlige forløp hvor blikket alltid aner en fortsettelse rundt om hjørnet, setter kroppen i bevegelse. Skift i skala, lys, farge, lyd mm. setter i gang en kroppslig interaksjon med rommene. Nettopp denne skjerpningen av overgangene, hvor sanseapparatet må settes i gang, kjennetegner Holls romdisposisjon. Dette er ikke noe som *Kiasma* er alene om; det kjennetegner all engasjerende arkitektur, landskapsarkitektur og planlegging. Noen vil kanskje spørre om dette er en oppfordring til en patetisk – i betydningen overspilt – holdning. Men det som skjer, er at oppmerksomheten rettes mot selve kroppsopplevelsen, og ikke på hvilke effekter som setter den i gang.

Steven Holl: Skisse til Kiasma, Helsinki.

Fokus settes på kroppen, og vi begynner å reflektere over vårt forhold til rommet. Slik er oppmerksomheten på arkitekturen et resultat av selve kroppsopplevelsen.

Forstått på denne måten er estetikk ikke et spørsmål om styt og pent, men om interaksjon med verden. Fra et fenomenologisk synspunkt handler estetikk om menneskets mulighet til å erkjenne verden, vårt forhold til den, og i siste instans oss selv. At mange arkitekter har oppfattet dette som en avgjørende og utfordrende oppgave, er høyst forståelig.

Arkitektur oppleves gjennom flere sanser, og arkitektene kan ved å dra inn et fenomenologisk fundert estetikkbegrep gjøre dette eksplisitt. Ved å rette større fokus på integreringen av sanseaktiverende aspekter skapes det en tilsvarende proporsjonal utfordring av sansene hos brukerne. Brukerne av arkitekturen må animeres til utforskning av rommet i de forskjellige og sansesammenstøtene som oppstår mellom former og farger, tekstur og materialenes forandring, differensiering av rom og lys, når vi bokstavelig talt gjennomgår arkitekturen.

KAREN MARIE ODGAARD BREDEGAARD, F. 1967, KUNSTHISTORIKER, MAG.ART. ARKIVAR
VED BYHISTORISK SAMLING, FRIEBOESHVILE, LYNGBY-TAARBÆK, DANMARK.

SVAVA RIESTO, KUNSTHISTORIKER, F. 1974, MAG.ART. ANSATT VED SLA LANDSKABSARKITEKTER,
KØBENHAVN, OG EKSTERN Lektor I RUMANALYSE VED KØBENHAVNS UNIVERSITET.

THE VALIDITY OF A CONCEPT OF AESTHETICS FOR ARCHITECTURE By Svava Riesto and Karen Marie Odgaard Bredegaard

Continuing the discussion from previous issues (Byggekunst), this article examines a sensory (non-architectural) based on some of the texts of the philosopher and phenomenologist Maurice Merleau-Ponty. Merleau-Ponty's aesthetics is a question of understanding the world through the body.

An aesthetic sensory ability is essential for the standing of architecture. Architecture occurs in a certain *postura* steps into a room. The interrelationship between man and environment has been a factor in architectural design throughout European history since the Greeks (visible for example in the processual construction of the Acropolis in Athens). Western architecture regards space both as something which is defined by a continuous physical layer, and something that exists between the architecture and the user, which defines the body.

Architectural theory has also taken on a certain relationship to the body in phenomenologically based theories, like Christy Norberg-Schulz, have focused on the body's connection with identity and meaning. Merleau-Ponty, on the other hand, starts from the body, and its direction toward the world. Could phenomenology justify conceptions of the body as a starting point for architecture? According to Merleau-Ponty, it is the way in which man to the world, in space and in physical and phenomenological reduction can be used to understand the continuous aesthetic objects in our physical world. Architecture: Merleau-Ponty also introduces the concept of intersubjectivity, the common physical experience forms the basis of human communality. All human beings have, through their bodies, the capacity for reflective experience.

The importance of the body in architecture was shown in the late 1980's by architects like Juhani Pallasmaa and Steven Holl, who referred to phenomena in their spatial and physical experiments. Pallasmaa's architectural detail is often to the scale and experience of the body, and to use tactile materials that change form. In his Kiasma building in Helsinki, Holl makes spatial relationships which use light, color, sensory effects, to encourage a physical interaction with the spaces, a bodily understanding of architecture.

In view of such an understanding, architecture is a question of beauty, but of interaction with the world. A phenomenologically based concept of aesthetics can thus be explicit, and allow architects to focus on the creation of sense-activating aspects, rather than abstract concepts, to animate architecture.

LITTERATUR

Bredegaard, Karen Marie Odgaard: *Städtisches Museum Alteberg – set i lyset af Descartes og Merleau-Ponty*. Net-bog-klubben, 2002.

Merleau-Ponty, Maurice: *Maleren og filosofen*. Vinten, København, 1970.

Merleau-Ponty, Maurice: *Om sprogets fenomenologi: udvalgte tekster*. Gyldendal, København, 1999.

Merleau-Ponty, Maurice: *Phenomenology of Perception*. Routledge, London, 1999.

Norberg-Schulz, Christian: *Intensjoner i arkitekturen*. Universitetsforlaget, Oslo, 1967.

Pallasmaa, Juhani: "An Architecture of the Seven Senses", i: A+U, juli 1994, s. 27–39.

Stillwell, Richard: "The Siting of Classical Greek Temples", i: *Journal of the Society of Architectural Historians* XIII, 4, 1953.

August Schmarsow: *Das Wesen der Architektonischen Schöpfung*. Karl W. Hiersemann, Leipzig, 1894.